

ПОГЛЯД НА ПРИРОДУ МАЙНОВИХ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПОШИРЕНИХ КОНЦЕПЦІЙ**POINT OF VIEW AT LEGAL NATURE OF PROPERTY RIGHTS ON INDUSTRIAL PROPERTY OBJECTS THROUGH ACCEPTED CONCEPTS**

Гоцанюк О.І.,

аспірант кафедри цивільного права № 2

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Покладаючи в основу наукового аналізу положення пропріетарної концепції і концепції виключних інтелектуальних прав, автор висловлює своє бачення правової природи майнових прав на об'єкти промислової власності. Проводиться дослідження співвідношення змісту майнових прав на об'єкти промислової власності зі змістом речового права власності. Визначається сутність виключності як властивості майнових прав на об'єкти промислової власності й речових прав на об'єкти цивільних правовідносин.

Ключові слова: промислова власність, майнові права, виключні права, інтелектуальні права, пропріетарна концепція.

Базируясь на научном анализе положений пропріетарной концепции и концепции исключительных интеллектуальных прав, автор высказывает свое видение правовой природы имущественных прав на объекты промышленной собственности. Проводится исследование соотношения содержания имущественных прав на объекты промышленной собственности с содержанием вещного права собственности. Определяется сущность исключительности как свойства имущественных прав на объекты промышленной собственности и вещных прав на объекты гражданских правоотношений.

Ключевые слова: промышленная собственность, имущественные права, исключительные права, интеллектуальные права, пропріетарная концепция.

Basing on scientific analysis of provisions of accepted concepts of intellectual property rights the author proposes his own vision on legal nature of property rights on industrial property objects. It's determined that in present civil law accepted two main concepts of legal nature of property rights on industrial property objects: proprietary concept and concept of exceptional intellectual rights. The main idea of proprietary concept is affirmation such rights as special kind of property right. This concept confronted with such arguments as impossibility of possess, use and dispose result of intellectual activity identically to thing. Herewith the idea of concept of exceptional intellectual rights is affirmation such rights as special kind of subjective civil rights (rights sui generis). But this concept faces with apposing arguments related to exceptionality as characteristic of property intellectual rights. The matter is that legislative provisions provide exceptions from general rule of exceptionality of such rights. As a result of legal scientific analyze of both concepts content author conclude that only integrative concept as a constructive cooperation of legal positions within both concepts discloses completely legal nature of property rights on industrial property objects. Within such approach property rights on industrial property objects determines as special kind of rights resemble to right of property but with special element of exceptionality. Exceptionality according to such concept arises as a legal mean that provide complete legal domination of person over result of intellectual activity that can't be dominated over by property rights. Property rights on industrial property objects neither kind of real rights nor kind of rights sui generis but a result of joining these two kinds of rights.

Key words: industrial property, property rights, exceptional rights, intellectual rights, proprietary concept.

Сфера відносин інтелектуальної власності, у тому числі і промислової власності, є однією з наймолодших в ключі нормативної регламентації. Тим не менше, з точки зору історичного розвитку відповідних суспільних відносин вона виникла в час, коли інтелектуальна діяльність людини почала породжувати суспільно корисні результати у вигляді нових для свого часу інтелектуальних рішень. Незважаючи на це, серед вчених-цивілістів вирує дискусія з приводу правової природи майнових прав на результати інтелектуальної діяльності, яка актуалізується неоднозначним, а подекуди і непослідовним, підходом законодавця до цього питання. Такий стан речей актуалізує розгляд порушеного питання і обумовлює потребу в його вирішенні в контексті наукової дискусії, що може стати підґрунтям для уніфікації положень законодавства у зазначеній сфері.

Правова природа майнових прав на об'єкти правовідносин в цілому і на результати інтелектуальної діяльності зокрема досліджувалась такими вітчизняними і зарубіжними вченими правниками як: С. С. Алексєєв, М. А. Астахова, Ю. С. Атаманова, В. І. Борисова, І. В. Венедіктова, М. Глік, Ш. Гхош, В. А. Дозорцев, М. Л. Дювернуа, Р. Є. Еннан, А. О. Кодинець, В. П. Козирева, К. Колстон, О. В. Кохановська, Н. С. Кузнецова, Д. Ланге, Д. І. Леошенко, Б. Г. Прахов, О. Е. Сімсон, І. В. Спасибо-Фатєєва, Ю. Є. Туктаров, С. Туткун, М. В. Ус, Н. В. Філік, О. І. Харитинова, Г. Г. Харченко, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон, В. Л. Яроцький, М. М. Яшарова та ін.

Питання правової природи прав промислової власності набуло актуальності ще в кінці ХІХ ст., яке ознаменувало бурний розвиток законодавства в цій сфері, свідченням чому

є, зокрема, підписання Паризької конвенції про охорону промислової власності 1883 року. Відомий російський вчений М. Л. Дювернуа в своєму посібнику до лекцій у 1899 році, окреслюючи все коло обставин, що впливають на невизначеність природи прав промислової власності, зазначав: «Тут зміст права автора або промисловця є нематеріальним, і ось звідси йде між юристами складна проблема... визначити об'єкт цього права, встановити його зміст, вказати ознаки його виникнення, способи користування, його захисту. Вочевидь, що все це повинно бути іншим, ніж знайомі нам з латинської системи типи майнових правовідносин». Як результат, вчений визначив місце авторських і промислових прав «поза чистих прав речових, однак за ними і попереду системи зобов'язань» [1, с. 205-207]. Майнова і немайнава складові в природі права промислової власності відображені й у позиції сучасника М. Л. Дювернуа, іншого видатного вченого правознавця, К. П. Победоносцева, який зазначав, що винахіднику надається право на виключне використання своїм відкриттям й на утримання його за своїм іменем та особистістю [2, с. 721]. Ця ж позиція знайшла підтримку й у О. П. Сергєєва [3, с. 192].

В сучасності акцент наукової дискусії перемістився на розгляд природи прав інтелектуальної власності, зокрема і майнових прав на об'єкти промислової власності, в ключі їх цивільного обороту. Не викликає сумнівів поєднання майнового і немайнового елементів в суб'єктивних правах на об'єкти промислової власності, однак у фокусі цивілістичної науки стоїть питання природи, характеру таких прав та їх місця в сучасній правовій системі.

В актуальних умовах розвитку вчення про право інтелектуальної власності виокремлюється дві основні концепції, які позначають окремі напрями – пропрієтарна (власницька) і концепція виключних прав. Обидва підходи містять як положення, що обґрунтовують їх, так і ті, що ставлять під сумнів.

Пропрієтарна (власницька) концепція будується на розгляді прав інтелектуальної власності як особливого різновиду права власності. В основу такого бачення покладено одразу декілька обставин. З одного боку, це розгляд майнових суб'єктивних прав з позицій їх речового характеру. Як зазначається в юридичній літературі, включення майнових прав до предметів цивільних прав є традиційним для вітчизняної цивілістичної доктрини. Доктринальне тлумачення цього інституту визначає його як речі та дії, з приводу яких виникають і здійснюються цивільні права. Розвиток цієї концепції припав на XVIII ст., коли права інтелектуальної власності розглядали в якості особливого виду прав власності. Це знайшло відображення і в самій назві права «інтелектуальної власності», «промислової власності» тощо. Багато в чому саме використання зазначених термінів підкреслює розгляд відповідного підходу як превалюючого у законодавстві відповідних країн, де він використовується. Наближеність має настільки сильний характер, що в якості правомочностей майнових прав інтелектуальної власності розглядаються ті самі володіння, користування та розпорядження [4, с. 145].

Пропрієтарна концепція прав інтелектуальної власності наражається на ряд юридичних бар'єрів. Критики такого підходу до розуміння прав інтелектуальної власності покладають в основу своїх доводів як форму існування відповідних об'єктів правовідносин, так і особливості їх цивільного обороту, що є наслідком такої форми. Зокрема, виникнення та припинення об'єктів інтелектуальної власності відбувається в іншому порядку, ніж право власності на речі. До таких об'єктів неможна застосувати набуття за давністю володіння, а також їх знищення, що спричиняє припинення прав інтелектуальної власності [5, с. 51]. Одним із найпотужніших аргументів на користь неможливості розгляду прав інтелектуальної власності в якості речових прав виступає неможливість реалізації правомочностей володіння, користування та розпорядження об'єктами інтелектуальної власності на рівні з речами як об'єктами цивільних прав [6, с. 51].

Все це підсилює позиції концепції виключних прав (теорія інтелектуальних прав), яка сформувалась на протидію пропрієтарному підходу. Як відмічає В. А. Дозорцев: «Настав етап, коли ... виникла потреба включення результатів інтелектуальної діяльності в економічний оборот, нехай на початку не всіх, а деяких результатів. Цей етап вимагав нового механізму. Право власності для нього не підходить. Вони пов'язані перш за все з натуральними властивостями результату інтелектуальної власності, з його нематеріальним характером» [7, с. 12]. Таким чином паралельно з пропрієтарним підходом почав розвиватись підхід інтелектуальних прав, який розглядав права авторів, винахідників, патентовласників тощо як права *sui generis* тобто права особливого роду, що існують окремо від традиційного поділу суб'єктивних цивільних прав на речові, зобов'язальні та особисті [8, с. 60; 9, с. 3]. Прихильники такого підходу, як правило, виступають проти використання терміну «права інтелектуальної власності» як такого, що позначає пропрієтарний підхід [8, с. 60]. Теорія інтелектуальних прав ґрунтується на привілеях як особливих перевагах, що отримуються за законом певними особами, з чого і слідує наявність у таких осіб права забороняти використовувати об'єкти інтелектуальних прав іншими учасниками цивільного обороту. В межах концепції інтелектуальних (виключних) прав також вирізняються дві принципові позиції – заборонна й поєднання позитивної і негативної сторін виключних прав. Заборонна концепція акцентує увагу на забороні несанкціонованого використання об'єктів інтелектуальної власності іншими особами. Виключні (інтелектуальні) права на результати інтелектуальної діяльності, в першу чер-

гу, спрямовані на відсторонення всіх третіх осіб від їх використання [7, с. 12]. Такий підхід конкретизується в монопольному використанні відповідних об'єктів конкретно особою і заборонаю держави їх використання іншими учасниками правовідносин без згоди такої особи [9, с. 3]. М. М. Агарков прямо зазначає, що виключні права (авторське право, право на промисловий винахід) надають своїм суб'єктам монопольну можливість здійснювати певні дії, що мають майнову цінність, слугують для закріплення за ними того чи іншого доходу, що отримується шляхом використання права [10, с. 76]. М. Л. Дювернуа порівнював конструкцію прав промислової та інтелектуальної власності з *Zwang-und Bann-Rechte* як такими, що мають абсолютний характер і пов'язані з виключними правами. Вчений порівнює права інтелектуальної і промислової власності з виключним правом відомих підприємств виробляти відомі продукти на шкоду іншим, як і в загальній свободі промислу. Такі права пов'язуються з виключною або заборонною системою [1, с. 206-207]. Поєднання позитивної і негативної сторін виключного права, у свою чергу, характеризує правомочність творця використовувати результати своєї інтелектуальної власності і, водночас, забороняти це всім третім особам [11, с. 535].

Одним із факторів, що слугує розвитку окресленої дискусії, є законодавчий підхід до регулювання відповідних відносин, який не вносить чіткості, а, навпаки, живить обидва підходи, закріплюючи норми, що ніби і не вступають у суперечність одна з одною, однак змушують поєднувати протилежні наукові позиції. Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) на рівні одних нормативних положень використовує в рівній мірі як категорії «права інтелектуальної власності», «права промислової власності», так і «виключні права», що яскраво демонструється положенням ч. 1 ст. 464 [12].

Тим не менше, негативною стороною окреслених наукових позицій в їх загальному вигляді є категоричність і відсутність компромісного підходу, що породжує як нові питання, так і «будує мури» навколо двох протилежних концепцій які, тим не менше, мають точки перетину. Термін «інтелектуальна власність» і, один з деталізуючих його, «промислова власність», безумовно, мають ознаки властивості традиційного речового права – права власності, що не можна не враховувати при визначенні їх природи. З іншого боку, слід погодитись і з О. В. Кохановською, що визнання більшості правових систем світу виключних прав на результати творчої діяльності просто не може не враховуватись прихильниками пропрієтарної концепції прав інтелектуальної власності [13, с. 77].

Для визначення правової природи майнових прав інтелектуальної власності необхідно приймати до уваги особливості об'єктів, на які вони виникають, тобто їх правову природу, а також характер зв'язку між правом і таким об'єктом. Саме такий підхід дає змогу чітко визначити специфіку прав інтелектуальної власності.

В юридичній літературі промислова власність розглядається як історичне сформоване поняття, яке позначає систему відносин, що складаються у зв'язку із приналежністю нематеріальних благ, що існують у формі технічних, художньо-конструкторських і біологічних рішень, позначень, знаків індивідуалізації учасників цивільного обігу і виробленої ними продукції [14, с. 239]. Таким чином використання терміну «промислова власність» та інших похідних термінів, зокрема «майнові права на об'єкти промислової власності», позначає суб'єктивні права на окрему чітко визначену систему об'єктів цивільних правовідносин, яку складають винаходи і ноу-хау, промислово-естетичні рішення, промислові зразки, а також застосовувані в господарському обігу торговельні марки і географічні походження товарів та комерційні (фірмові) найменування [15, с. 40]. Умовно їх можна об'єднати у дві групи: 1) об'єкти патентного права та 2) засоби індивідуалізації [16, с. 134]. Специфікою зазначених об'єктів є те, що вони не мають матеріальної субстанції існування, хоча і набувають правової охорони лише після

втілення у неї. Всі зазначені об'єкти в тій чи іншій мірі можуть втілюватись у речову субстанцію, що, з одного боку, є способом підтвердження їх існування, а, з іншого, – не означає виключення втілення прав саме в такій речі. Право на них не вичерпується втіленням в речову оболонку, а, навпаки, позначає можливість законного втілення в неї. Саме тому об'єкти промислової власності мають нематеріальну природу. Матеріальне втілення є доказом існування і способом фіксації об'єкта промислової власності. Їх цінність як об'єктів права становить не тілесна оболонка, а її насиченість інтелектуальним змістом [17, с. 112]. Наприклад, ноу-хау являє собою особливий вид комерційної таємниці, який включає в себе незапатентовану інформацію технічного, технологічного характеру, яка отримана завдяки досвіду та випробуванням, є секретною, тобто не загальновідомою, істотною та/або корисною для певної сфери її застосування та визначеною, а саме описаною достатньо вичерпно, щоб можливо було перевірити її відповідність критеріям секретності та істотності [18, с. 378]. Торговельна марка є позначенням або комбінацією позначень [19, с. 214]. Винахід (корисна модель) визначається законодавцем як результат інтелектуальної діяльності людини у будь-якій сфері технологій і являє собою продукт (пристрій, речовину, штам мікроорганізму, культуру клітин рослини і тварини тощо) або процес (спосіб), а також нове застосування відомого продукту чи процесу [20]. В контексті нашого дослідження не становить принципової різниці характеру об'єктів промислової власності, адже майнові права на них в переважній більшості є тотожним, так само як і схожими є їх зміст і порядок припинення.

Майнове право є мірою можливої поведінки уповноваженої особи, змістом якої є володарювання об'єктом, який має економічну цінність (речами, грошима, майновими вимогами, об'єктами інтелектуальної власності) або претендування на вчинення зобов'язаними особами дій щодо передавання такого об'єкта та на утримання третіх осіб від посягання на нього [21, с. 199]. Майнове право в загальному вигляді характеризує юридичний зв'язок між носієм такого права і об'єктом цивільних правовідносин, що становить економічну цінність. В ключі прав на об'єкти промислової власності такі права характеризують зв'язок між носієм права і відповідним об'єктом, який може мати матеріальний вираз, однак в своїй природі є об'єктом нематеріальним. Тому, безумовно, досить складно уявити процес володіння ідеальними об'єктами, як то ідеї, погляди, творчий замисел, технічне рішення тощо. У зв'язку з цим відхід від фіксації виникнення результату інтелектуальної власності є неможливим. Це означає і те, що застосувати речовий підхід до прав на результати інтелектуальної діяльності у сфері промислової власності в традиційному уявленні про нього є неможливим.

Однак, що відбувається на стадії яка слідує за фіксацією факту виникнення результату інтелектуальної власності? Виникає правовий зв'язок між суб'єктом (носієм) і таким результатом, і такий зв'язок не має традиційної структури права власності, а тому і речового характеру. Законодавчий підхід щодо визначення всіх майнових прав речовими правами, що відображено у ч. 2 ст. 190 ЦК України [12], безумовно, слугує на користь визнання майнових прав промислової власності рівною мірою, як і інших майнових прав інтелектуальної власності, речовими або щонайменше підкреслює потенційну можливість розгляду інтелектуальних прав з позицій пропріетарної теорії. Хоча такий підхід законодавця необхідно визнати неконструктивним в силу існування неречових майнових прав, як то право вимагати певної поведінки особи, яка не втілюється в отримання речі, наприклад, надання певних послуг.

Якщо виключити з ракурсу розгляду майнових прав на об'єкти промислової власності нормативні положення і подивитись на право власності на річ і майнове право як на об'єкт інтелектуальної власності, то вони мають досить багато спільних ознак, що не пов'язані з формою існування об'єкта правовідносин.

Будь-яке суб'єктивне право характеризує певне благо у своєму обсязі і формі, на яке може розраховувати суб'єкт. Це може бути річ, тоді право матиме речовий характер, або дія, у зв'язку з чим право матиме майновий неречовий характер. Однак в своїй меті суб'єктивне право спрямоване на забезпечення інтересів носія і забезпечує йому отримання відповідного блага у всьому своєму обсязі. Саме тому правомочності, що входять до складу конкретного суб'єктивного права, конкретизують його і визначають блага в його обсязі, яке може отримати носій відповідного права шляхом його реалізації. В праві власності такими правомочностями виступають володіння, користування та розпорядження. Однак така система цих правомочностей є наслідком традиційного уявлення про право власності як речове право. Саме ця тріада правомочностей забезпечує всю повноту панування над річчю – забезпечує найширший обсяг задоволення інтересу від блага. Проте стосовно промислових зразків, корисних моделей, винаходів тощо такий підхід не може бути повністю застосований, оскільки на відміну від панування матеріального, панування ідеальне не є явним, у зв'язку з чим – важко фіксованим. Саме тому в нормативному підході до об'єктів промислової власності, рівно як до інших результатів інтелектуальної діяльності, обрано принципово відмінний за формою, однак схожий за змістом підхід. Винахідник (власник) об'єктів промислової власності також наділений всією повнотою прав стосовно результатів своєї інтелектуальної діяльності, однак в силу їх нематеріального характеру не може здійснювати фізичне панування над ними і фізично перешкоджати незаконному пануванню, зокрема і використанню таких об'єктів іншими учасниками цивільного обороту. Адже в силу своєї природи такий об'єкт може використовуватись одночасно декількома особами, не перешкоджаючи один одному. Тому, якщо прирівняти володіння ним до його тримання «в голові», як про це зазначає Г. Г. Харченко [22, с. 174], то це мало б означати, що одразу декілька осіб, які розробляють схожі напрямки науки, можуть одночасно володіти одним об'єктом в різних кутках держави, у зв'язку з чим право власності жодного з них не забезпечує повне панування над об'єктом. Те саме стосується і користування як вилучення з об'єкта корисних властивостей. Володіючи одним знанням, одразу декілька осіб можуть використовувати об'єкт промислової власності одночасно. Те саме стосується і правомочності розпорядження, однією з проявів якої може бути поширення результату інтелектуальної серед інших суб'єктів. Все це демонструє необхідність створення якісно нового підходу до визначення змісту інтелектуальних прав, зокрема у зв'язку з неефективністю традиційного речового підходу. Тому теорія виключних прав стала альтернативою і логічним продовженням розвитку інституту власності. Як влучно підкреслив І. Є. Якубівський, лише закріплення за правоволодільцем абсолютного права на відповідний результат інтелектуальної діяльності чи засіб індивідуалізації недостатньо для усунення інших осіб від можливості використання такого об'єкта, з огляду на його нематеріальний характер. Для цього закон повинен закріпити таку ознаку майнового права на цей об'єкт як виключність [9, с. 7].

Водночас виключність прав є традиційною ознакою речового права, яке є «старішим» за інтелектуальні права з точки зору становлення їх нормативної регламентації. У зв'язку з чим можна стверджувати, що виключність прав як ознака речових прав знайшла розвиток в теорії інтелектуальних прав, що також підкреслює близькість напрямів пропріетарної концепції і концепції виключних прав на природу інтелектуальних прав.

В ключі інтелектуальних прав виключність, як ми зазначали, інтерпретується як право правоволодільця дозволяти або забороняти іншим особам використовувати результат інтелектуальної власності. В той же час в ключі речових прав виключність характеризує неможливість існування однакових за своїм характером прав на один і той самий об'єкт правовідносин одразу у декількох осіб [23, с. 140], зокрема,

в силу природних властивостей неможна передати одну річ в користування двом чи більше особам, адже передбачається, що вони не зможуть одночасно вилучити корисні властивості речі для задоволення своїх інтересів. В цьому простежується і суперечливість позицій Г. Г. Харченко, який, визнаючи інтелектуальні права речовими, водночас визначає в якості ознак речового права виключність у тому розумінні, в якому вона не характерна для інтелектуальних прав [22, с. 174; 23, с. 140].

У зв'язку з цим природа майнових прав промислової власності, як і прав інтелектуальної власності в цілому, розкривається завдяки інтегративному підходу, який можна виокремити у самостійну компромісну інтегративну концепцію. Вона базується на визнанні інтелектуальних прав як особливого різновиду права власності, однак існування якого в силу специфіки результатів інтелектуальної діяльності забезпечується не традиційним речовим підходом, а конкретизується виключністю окремих прав винахідника, що в цілому забезпечує можливість їх існування, забезпечення та захисту. Неможна повністю поєднувати положення пропріетарного підходу і підходу виключних інтелектуальних прав, адже виключність є лише засобом існування власності на результати інтелектуальної діяльності, вона позначає виключну можливість суб'єкта вчиняти юридично значимі дії з об'єктом [9, с. 7]. Пропріетарна концепція і концепція виключних (інтелектуальних) прав будуються на схожих догматичних постулатах майнового права, однак переносять акценти на різні правові аспекти.

Фактично законодавцем запроваджено саме інтегративний підхід до природи прав інтелектуальної власності,

зокрема і майнових прав промислової власності. Визнаючи можливість нематеріальних благ виступати в якості об'єкта права власності, законодавець передбачив можливість використовувати пропріетарний підхід до відповідних об'єктів, однак в цілому визнав і основні тези концепції виключних інтелектуальних прав, оскільки передбачив виключні права як такі, що входять до складу суб'єктивних майнових прав винахідника. Погляд законодавця справедливо можна назвати комплексним, однак не довершеним.

Узагальнюючи вищевикладене, необхідно констатувати, що визначення природи майнових прав промислової власності має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки це прямо впливає як на здатність відповідних прав перебувати в цивільному обороті, так і на особливості переходу від одного суб'єкта до іншого. Однак очевидним є те, що майнові права на об'єкти промислової власності не можуть повністю отожднюватися з речовим правом власності. Це не дозволяє зробити природу самого об'єкта (результату) інтелектуальної діяльності. Правомочності володіння, користування та розпорядження у традиційному їх розумінні не можуть існувати стосовно таких об'єктів. Специфіка аналізованих прав проявляється у специфічних правомочностях, що не лише мають загальні ознаки правомочностей права власності, а й виходять за їх межі, що обумовлюється наявністю немайнових прав винахідника, які ідентифікують автора результату інтелектуальної діяльності і є невідчужуваними, що не притаманне праву власності і цивільному обороту речових прав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дювернуа Н. Л. Пособіє къ лекціямъ по гражданскому праву : часть особенная : выпускъ первый (Права вещныя. Право авторское и промышленное) / Н. Л. Дювернуа. – Спб. : Типогр. М. М. Стасюлевича, 1899. – 216 с.
2. Победоносцев К. П. Курс гражданского права : первая часть Вотчинные права / К. П. Победоносцев. – [2-й завод]. – М. : Статут, 2004. – 800 с.
3. Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации : учебник / А. П. Сергеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ООО «ТК Велбн», 2003. – 752 с.
4. Харитоновна О. І. Правова природа права інтелектуальної власності / І. О. Харитоновна // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – 2008. – Т. VII. – С. 144–151.
5. Еннан Р. Є. Сутність права інтелектуальної власності / Р. Є. Еннан // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 38. – С. 46–55.
6. Шевченко Я. М. Право інтелектуальної власності в системі цивільного права України / Я. М. Шевченко // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3 (15). – С. 49–51.
7. Дозорцев В. А. Интеллектуальные права : Понятие. Система. Задачи кодификации : сборник статей / В. А. Дозорцев // Исслед. центр частного права. – М. : Статут, 2005. – 416 с.
8. Амангельды А. А. Интеллектуальная собственность в контексте теории права собственности и других концепций / А. А. Амангельды // Університетські наукові записки. – 2009. – № 2 (30). – С. 58–61.
9. Якубівський І. Виключність майнових прав інтелектуальної власності крізь призму цивільно-правової доктрини / І. Якубівський // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2013. – № 3. – С. 3–9.
10. Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву : в 2 т. / М. М. Агарков. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2002. – Т. I. – 490 с.
11. Харьковская цивилистическая школа : объекты гражданских прав : монография / Спасибо-Фатеева И. В., Крат В. И., Печеный О. П. и др. ; под. общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. – Х. : Право, 2015. – 720 с.
12. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
13. Кохановська О. Право інтелектуальної власності та цивілістична доктрина / О. Кохановська // Право України. – 2014. – № 6. – С. 75–83.
14. Яшарова М. М. Визначення поняття промислової власності в історії законодавства України та інших країн / М. М. Яшарова // Часопис Київського університету права. – 2014. – Вип. 1. – С. 238–242.
15. Філік Н. В. Право інтелектуальної власності : навчальний посібник / Н. В. Філік, В. П. Козирева. – К. : Видавництво Національного авіаційного університету «НАУ-друк», 2009. – 120 с.
16. Дорожко Г. К. Об'єкти промислової власності : економічна сутність та особливості оцінки / Г. К. Дорожко, О. В. Балашова, В. В. Воліков // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2014. – Вип. 1 (10). – Том 2. – С. 131–136.
17. Сурженко О. А. Юридична природа права інтелектуальної власності / О. А. Сурженко // Університетські наукові записки. – 2006. – № 2 (18). – С. 112–116.
18. Тропіна О. М. Поняття «ноу-хау» як об'єкта права інтелектуальної власності та його місце в національному законодавстві / О. М. Тропіна, М. П. Шаркань // Митна справа. – 2013. – № 1 (85). – Ч. 2. – Кн. 1. – С. 374–378.
19. Рассомахіна О. А. Поняття торговельної марки та її співвідношення із суміжними категоріями / О. А. Рассомахіна // Форум права. – 2007. – № 3. – С. 212–223.
20. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15 грудня 1993 року № 3687-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 7. – Ст. 32.
21. Шимон С. І. Поняття майнових прав у цивільно-правовій теорії та законодавстві / С. І. Шимон // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 4. – С. 196–199.
22. Харченко Г. Г. Проблематика правової природи права інтелектуальної власності / Г. Г. Харченко // Часопис Київського університету права. – 2009. – Вип. 3. – С. 172–178.
23. Харченко Г. Г. Ознаки речового права / Г. Г. Харченко // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 2. – С. 137–141.